

Iryna Musijenko

Radziecki internacjonalizm jako forma realizacji komunistycznego projektu imperialnego na Ukrainie

W książce znanego ukraińskiego dysydenta Iwana Dziuby *Internacjonalizm czy rusyfikacja* po raz pierwszy poddano kompleksowej analizie zjawisko radzieckiego internacjonalizmu, ukazując polityczne i etniczne podłoże tej koncepcji ideologicznej (dzisiaj w większości mitologizowanej) i polityki, jak również cel jej utworzenia i wdrożenia¹. Niestety, musimy stwierdzić, że dzisiaj na Ukrainie problemy podniesione przez ukraińskiego uczonego nie tylko nie straciły na znaczeniu, ale nawet stały się jeszcze bardziej aktualne.

Ukraińska rewolucja narodowa w latach 1917–1921 była pierwszą w XX w. próbą odbudowania państwowości na ziemiach ukraińskich. Jednak w związku z uwarunkowaniami geopolitycznymi i słabością sił narodowych (co zdaniem Richarda Pipesa było decydującym czynnikiem) niezawisłości i niepodzielności Ukrainy nie udało się obronić przed bolszewicką agresją wojenną. Ukraina weszła w skład ZSRR, którego ustroj opierał się na przemocy oraz na demagogii społecznej i narodowej. W kraju zaprowadzono totalitarny reżim komunistyczny, przyniesiony tu na rosyjskich bagnetach².

Tak jak za czasów imperium rosyjskiego, Ukraińcy w ZSRR mieli status mniejszości etnicznej. Mimo formalnych oznak państwowości (istnienie granic, symboli państwowych, organów władzy państwowej, odrębnej konstytucji itp.) w tym okresie Ukraińcy nawet na własnych terytoriach byli „podporządkowaną większością”.

Przyjęty i rozpropagowany jako podstawa narodowego budownictwa w ZSRR, internacjonalizm stał się narzędziem i formą realizacji radzieckiego komunistycznego projektu imperialnego. Dzisiaj większość badaczy nazywa ZSRR imperium radzieckim, które w znacznej mierze odziedziczyło nie tylko terytorium byłego imperium

¹ I. Dziuba, *Internacjonalizm czy rusyfikacja?*, Kyjiv 1998, s. 276.

² R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism, 1917–1923*, Cambridge MA 1997.

rosyjskiego, ale i poszczególne składowe jego polityki narodowościowej, w tym główny cel strategiczny – zachowanie „jedynego i niepodzielnego” imperium.

Zakres problemowy nakreśliły klasyczne prace Pipesa, zawierające głęboką analizę imperium radzieckiego, w których został zdefiniowany cel totalitarnego reżimu politycznego, działającego pod hasłem radzieckiego internacjonalizmu: stłumienie i denacjonalizacja nierosyjskich części imperium. Problematyką teorii i praktyki polityki narodowościowej komunistów w ZSRR zajmowali się m.in.: Robert Conquest, Alain Besançon, Gerhard Simon, Ronald G. Suny, Borys Lewytkyj, Nicolas Breyfogle, Aleksej Miller³. W centrum uwagi współczesnych naukowców zajmujących się problemem ciągłości państwowej imperium rosyjskiego i ZSRR, znajduje się kwestia polityki centrum kontynentalnego imperium prowadzonej w heterogenicznym imperialnym przestrzeni politycznej oraz próba zrozumienia dziejów ZSRR przez pryzmat doświadczenia imperialnego. Igor Torbakow wskazuje na kilka innych ważnych zagadnień: zderzenie wizji imperialnej z historiami narodowymi, powszechnej świadomości imperialnej z tożsamościami narodowymi oraz rolę, która w tych procesach przypadła inteligencji humanistycznej, tzw. narodowcom-archeologom⁴.

Ukraińska historiografia przeszła trudną drogę przemilczeń, falsyfikacji i niedomówień. Zapoznanie się z dorobkiem historiografii światowej, przedarcie się przez lawinę informacji przyczyniło się do odrzucenia sfetyzowanego i upolitycznionego radzieckiego dziedzictwa naukowego. Badanie problemów polityki i teorii radzieckiego internacjonalizmu możliwe jest dzisiaj tylko po zastosowaniu nowej lub po gruntownej przemianie tradycyjnej metodologii oraz podstaw teoretycznych, po opracowaniu nowych metanarracji, odświeżeniu głównych paradygmatów, radykalnej dekonstrukcji tradycyjnych schematów. Istotne jest też zwrócenie uwagi na konieczność prowadzenia badań w ramach nowoczesnych studiów postkolonialnych na płaszczyźnie interdyscyplinarnej, zmuszającej współczesnych naukowców do współpracy ze specjalistami od pokrewnych nauk – etnologii, politologii, imperiologii oraz aktywnego stosowania komparatystyki. Tylko takie nowoczesne metody dają możliwość demitologizacji wspomnianej problematyki.

³ R. Conquest, *Soviet Nationalities: Policy in Practice*, New York 1967; A. Besançon, *Sowietskoje nastojaszczije i ruskoje proszloje*, Moskwa 1998, s. 331; G. Simon, *Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion: Von der totalitären Diktatur zur nachstalinistischen Gesellschaft*, Baden-Baden 1986; R.G. Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford, California 1993; B. Lewytkyj, *Die sowjetische Nationalitätenpolitik nach Stalins Tod*, München 1970; N. Breyfogle, *Ustojczywyj Imperium: Rossija / Sowjetskij Sojuz / Ewrazija kak multietniczeskoje, mnogokonfessionalnoje prostranstwo*, „Ab Imperio” 2008, nr 1; A. Miller, *Russifikacyi: klassifikyrowat’ i poniat’*, „Ab Imperio” 2002, nr 2.

⁴ I. Torbakow, „Oskołki razbitogo wdriebiezgi”. *Istoriczeskoje porażenije impierskogo projekta*, „Ab Imperio” 2001, nr 4, s. 402, 403.

Celem niniejszej pracy jest analiza ideologii i praktyki tzw. internacjonalizmu radzieckiego, definicji realnego internacjonalizmu radzieckiego i odmienności treści tej polityki w ZSRR od deklaracji i teoretycznych schematów „internacjonalizmu idealnego”. Obiektem badań jest polityka narodowościowa partii komunistycznej na Ukrainie, czyli w republice, której zajęcie i utrzymanie było głównym zadaniem bolszewików. W artykule koncentruję się na sposobie wdrożenia wspomnianej polityki, głównie na jej tragicznych skutkach, które nawet po zdobyciu przez Ukrainę niezależności pod koniec XX w. sprawiają, że kraj ten znajduje się na marginesie procesów cywilizacyjnych. Grozi to jego rozpadem, zacofaniem gospodarczym i odgrywaniem roli państwa neokolonialnego.

Badanie problemu internacjonalizmu radzieckiego powinno się opierać na kilku zasadach metodologicznych. Po pierwsze, rozpatrujemy internacjonalizm radziecki jako ideologię leżącą u podstaw radzieckiej polityki narodowościowej, również jako formę realizacji komunistycznego, państwowego projektu imperialnego, a jednocześnie metodę „inżynierii etnicznej”. Po drugie, musimy uświadomić sobie, że równość i braterstwo narodów, deklarowane jako podstawa radzieckiego internacjonalizmu, były tylko propagandową fasadą polityki wyniszczenia lub asymilacji nierosyjskich grup etnicznych i ugruntowania rosyjskiego szowinizmu. Po trzecie, rozpatrujemy wspomniane zjawisko pod względem jego dynamiki, w kontekście wzajemnego oddziaływania wewnętrznych i zewnętrznych warunków jego istnienia. Po czwarte, ważny jest także fakt, że metody polityki narodowościowej były różne w poszczególnych okresach ustanawiania i umacniania reżimu komunistycznego, odpowiednio różne były też formy przeciwdziałania reżimowi, jego polityce. Dlatego badanie form oporu powinno być skorelowane z badaniem faz rozwoju polityki narodowościowej. Po piąte, należy uwzględnić regionalne różnice przy realizacji tej polityki na Ukrainie, której poszczególne tereny bardzo się różniły pod względem mentalności, składu etnicznego i tożsamości, co było wynikiem złożonych procesów geopolitycznych. Po szóste, poszczególne ukraińskie ziemie etniczne zostały wciągnięte w orbitę radzieckiego państwa totalitarnego w różnych okresach (np. Naddnieprze bolszewicy zagarnęli w rezultacie porażki ukraińskiej rewolucji w latach 1917–1921, natomiast Galicja i Bukowina były przyłączone podczas II wojny światowej). Tak więc na terenach przyłączonych później do ZSRR procesy sowietyzacji w wielu aspektach powtarzały analogiczne procesy poprzednich etapów w Naddnieprzu, ale przy tym istotnie się różniły. Po siódme, znaczne obszary ukraińskich ziem etnicznych w wyniku realizacji radzieckiej polityki narodowościowej znalazły się poza oficjalnymi granicami Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR), dlatego w tych regionach sytuacja jeszcze bardziej się komplikowała. Po ósme, ważne jest istnienie licznej ukraińskiej diaspory wschodniej, przeważnie na terytorium Federacji Rosyjskiej, jak również

w innych republikach radzieckich (tzw. Zielony i Szary Klin), która stała się przedmiotem radzieckiego eksperymentu etnicznego. Po dziewiąte, teoretykiem i wodzem polityki radzieckiego internacjonalizmu była partia komunistyczna, a rolę jej oddziału bojowego i głównego wykonawcy odgrywały organy bezpieczeństwa, ponoszące współodpowiedzialność za katastrofy narodowe Ukrainy XX w.

Współczesna metoda badań wymaga również przemyślenia terminologii, przede wszystkim samego wieloznacznego terminu „internacjonalizm”. Niektóre słowniki definiują „internacjonalizm” jako bardzo atrakcyjną ideologię, głoszącą współpracę, równość i przyjaźń między narodami. Jednakże pomiędzy tym „idealnym internacjonalizmem” a jego komunistyczną interpretacją, tzw. radzieckim internacjonalizmem, istnieje ogromna przepaść. W teorii marksistowskiej i w radzieckim systemie ideologicznym internacjonalizm proletariacki teoretycznie oznaczał solidarność proletariuszy wszystkich krajów w walce przeciwko eksploatatorom. Wykorzystywano go jako antytezę tzw. nacjonalizmu burżuazyjnego postrzeganego jako szowinizm i ideologia wyjątkowości narodowej, jak również „kosmopolityzmu burżuazyjnego”, rozumianego jako odcięcie się od wszelkich korzeni narodowych. W państwie totalitarnym, w którym w sferze ideologicznej panuje demagogia i dialektyczna nowomowa, oficjalna definicja i faktyczna treść tego terminu bardzo się różnią. U Nikołaja Bierdiajewa znajdujemy dość ciekawą interpretację „radzieckiego internacjonalizmu”: badacz przedstawia go jako „ideę rosyjską”, czyli według niego internacjonalizm to inna forma mesjanizmu rosyjskiego: zamiast „Moskwy-Trzeciego Rzymu” powstaje III Międzynarodówka⁵. Bierdiajew, chociaż usiłuje nie utożsamiać „idei rosyjskiej” z wielkorusyjskim szowinizmem, jednak jako uczciwy i utalentowany naukowiec był zmuszony przyjąć do wiadomości istnienie procesu „nacjonalizacji komunizmu rosyjskiego”.

Tak zwany internacjonalizm radziecki w ZSRR pozostaje jednym z najbardziej żywotnych mitów historycznych, co skłania do podjęcia odpowiednich badań i próby jego oceny. Abdurachman Awtorchanow zaznaczał, że podstawowa koncepcja falsyfikacji kwestii narodowościowej w ZSRR polegała na przedstawianiu radzieckiego typu kolonializmu jako idealnego rozwiązania tej kwestii, a radzieckiej wielkomocarstwowej polityki rusyfikacji nierosyjskich narodów – jako polityki „internacjonalizacji”. Jego zdaniem różnice pomiędzy polityką narodowościową w carskiej i radzieckiej Rosji polega na tym, że w tej pierwszej rzeczy nazywano po imieniu, w drugiej natomiast bolszewicy byli zmuszeni maskować swoją imperialistyczną politykę frazeologią internacjonalistyczną⁶.

⁵ N. Bierdiajew, *Istoki i sensy russkogo kommunizma*, Paris 1955, s. 159.

⁶ A. Awtorchanow, *Impierija Kriemla. Sowietkij tip kolonializma*, Moskwa 2001, s. 476.

Ukraina zawsze odgrywała kluczową rolę w procesie przekształcania Rosji w imperium. Dzięki położeniu geopolitycznemu, zasobom demograficznym, zasobom wartości kulturowych i chrześcijańskich, często zapożyczanym przez Rosję, Ukraina łączyła Rosję z Europą⁷. Znany angielski historyk Norman Davies w pracy *Historia Europy* zauważył, że w rosyjskiej wersji historii brakuje formuły Moskonia + Ukraina = Rosja, a formuła ta, zdaniem naukowca, jest najważniejsza. Dlatego wobec Ukrainy imperialna polityka prowadzona była w najbardziej brutalnej i bezkompromisowej formie⁸.

Hasła internacjonalizmu stały się zaraz po zagarnięciu władzy przez bolszewików wygodną przykrywką dla zbudowania nowego imperium radzieckiego. Głoszenie internacjonalizmu dało bolszewikom możliwość zademonstrowania, że stoją oni ponad uprzedzeniami etnicznymi. Pozwoliło im to na przeciągnięcie na swoją stronę mniejszości etnicznych⁹. Deklaratywne uznanie prawa narodów do samookreślenia i jednocześnie unieważnienie przywilejów narodowościowych pozwoliły bolszewikom dokonać rozłamu wewnątrz każdej narodowości i uniemożliwić przeciwnikom zorganizowanie mobilizacji narodowej do walki z rosyjskim centrum imperialnym. Badacz Boris Lwin uważa, że zwycięstwo bolszewizmu można wytłumaczyć tym, iż bolszewizm uzasadnił nowe zjednoczenie imperium, które dalej nie mogło opierać się na prymitywnej idei większości Rosjan i prawosławnych, realizowanej za pomocą nowej, uniwersalnej, ogólnoswiatowej ideologii socjalistycznej. Lwin nazywa socjalizm radziecki z jego irracjonalną ideologią długo trwającą „konwulsją przedśmiertną imperium rosyjskiego”¹⁰.

Naukowcy określają ZSRR jako: ideokratyczne imperium (Abdurachman Awtorchanow); kontynentalne imperium; ponadnarodowościowe lub nacjonalistyczne imperium; „imperium działania pozytywnego”¹¹, „wielonarodowe”¹², „państwosadownik”¹³. Awtorchanow, analizując radziecki typ kolonializmu, doszedł do wniosku, że imperium radzieckie w odróżnieniu od pozostałych typów imperiów miało znaczny potencjał i, będąc imperium ideokratycznym, niesło znacznie większe zagrożenie narodom, które mieszkaly na jego terytorium, a nawet całemu światu. Zdaniem naukowca trwałość tego imperium bazowała na trzech czynnikach: doskonałości apa-

⁷ *Ibidem*.

⁸ N. Davies, *Istorija Jewropy*, Moskwa 2005, s. 410.

⁹ R. Szporluk, *Imperija ta naciji*, <http://litopys.org.ua/sporl/sh03.htm> (dostęp w dniu 13 X 2010 r.) po polsku: R. Szporluk, *Imperium, komunizm i narody*, Kraków 2003.

¹⁰ B. Lwin, *Nacyonalnyj wopros*, „Das Magazin” (Zurich), 11 V 1990.

¹¹ T. Martin, *Sowietskij Sojuz kak wysszaja forma impierializma*, „Ab Imperio” 2002, nr 2, s. 79.

¹² P. Krupkin, *Nacyonalnoje gosudarstwo. Woprosy tieorii*, „Polarnaja Zwiezda”, 19 I 2009, <http://www.zvezda.ru/politics/2009/01/19/nationstate.htm#3> (dostęp w dniu 17 I 2010 r.).

¹³ N. Breyfogle, *Ustojczywyj Imperium...*

ratu wojskowo-policyjnego, systemie prewencyjnego terroru, jak również systemie politycznym, w którym interes utrzymania władzy przez partię jest znacznie ważniejszy niż interesy jednostki lub poszczególnych grup czy narodów. Ceną istnienia imperium ideokratycznego jest złożenie ofiary w postaci własnego narodu, ludobójstwo i nawrócenie na wiarę komunistyczną obcych narodów¹⁴.

Teoretyczno-ideologiczny fundament radzieckiego internacjonalizmu jako metody realizacji polityki narodowościowej istniał już w dziełach klasyków marksizmu-leninizmu. Ideologia komunizmu, zdaniem Aleksandra Cypki, proponowała ruch wstecz, do feudalizmu, do unieważnienia narodowości jako produktu epoki burżuazyjnej w imię internacjonalistycznej idei proletariatu światowego¹⁵.

Włodzimierz Lenin, którego Abdurachman Awtorchanow nazywa największym imperialistą, większym od jakiegokolwiek imperatora w historii, pisał: „Marksizm podsuwa w miejsce wszelkiego nacjonalizmu – internacjonalizm, połączenie wszystkich narodowości w jedność najwyższego stopnia”¹⁶. Awtorchanow określa kierunek ewolucji bolszewickiej koncepcji polityki narodowościowej. To prawda, że Lenin uznawał prawo narodów do samookreślenia przy kapitalizmie, ale kategorycznie mu zaprzeczał przy socjalizmie, upatrując główny cel w utworzeniu marksistowskich państw narodowych, które byłyby kierowane przez jedno centrum marksistowskie – Radziecką Rosję, czyli w tworzeniu Światowej Radzieckiej Republiki Socjalistycznej¹⁷. Lenin usiłował sprawę bolszewizacji peryferii oddać w ręce nacjonalistów, żeby zlikwidować pozór rosyjskiej obecności, wszakże (tak jak i jego następcy) odżegnywał się od zdefiniowania ZSRR jako imperium.

Józef Stalin, który był znanym teoretykiem partii w kwestii narodowościowej, rozwinął idee leninowskie i nakreślił główny cel – utworzenie jednej wspólnej narodowości komunistycznej i jednego wspólnego języka. Według badacza Jeremego Smitha kurs polityki narodowościowej komunistów zmieniał się w zależności od krótkoterminowych politycznych priorytetów reżimu¹⁸. Bolszewicy dość swobodnie i w sposób pozbawiony zasad, w zależności od bieżącej sytuacji politycznej, manipulowali terminem „internacjonalizm” w swoich koncepcjach teoretyczno-ideologicznych. Roman Szporluk uważa, że już w latach trzydziestych faktycznie odstąpili od hasła internacjonalizmu, ponieważ wydarzyła się „prawdziwa rewolucja”, która przekształciła część narodów Związku Radzieckiego we wspólnoty podległe Rosjanom, a elity nierosyj-

¹⁴ A. Awtorchanow, *Impierija Kriemla...*

¹⁵ A. Cypko, *Identifikacja totalitaryzmu*, „Niezawisimaja Gazeta”, 11 III 2009.

¹⁶ W.I. Lenin, *O nacyonalnom i nacyonalno-kolonialnom woprosie*, Moskwa 1956, s. 338.

¹⁷ A. Awtorchanow, *Impierija Kriemla...*

¹⁸ J. Smith, *Nacyonalnoje stroitelstwo i nacyonalnyj konflikt w SSSR w 1920-ch godach*, „Ab Imperio” 2001, nr 3.

skich narodowości i narodów zostały fizycznie unicestwione¹⁹.

W czasach II wojny światowej w celu ratowania ZSRR Stalin zastosował dość ostry zwrot ideologiczny – zarządził usunięcie z gazet hasła „Robotnicy całego świata, łączcie się!”, ogłosił wojnę nie klasową, ale ojczyźnianą, narodową, wprowadził hasła patriotyczne, które jeżeli całkowicie nie unieważniały hasła „internacjonalizm”, to przynajmniej miały być równoważne z nimi²⁰. Angielski pisarz Alexander Werth trafnie nazywa tę ideologiczną reformę „nacjonalistycznym NEP-em”²¹.

Jednakże uznawany był tylko patriotyzm rosyjski (lub ogólnozwiązkowy). Narodowe ruchy Ukraińców i innych narodów ZSRR okrutnie prześladowano. Próby działaczy Organizacji Nacjonalistów Ukraińskich (Orhanizacija ukrajinських nacjonalistiw, OUN), Ukraińskiej Armii Powstańczej (Ukrajinska powstańska armija, UPA) obrony idei niezależności Ukrainy zostały utopione we krwi. Pojęcie Ukrainy jako terytorium etnicznego Ukraińców i organizmu państwowego wszelkimi sposobami usuwano ze świadomości narodu. Radziecka definicja patriotyzmu jako patriotyzmu ogólnozwiązkowego (lub ogólnoimperialnego – „w imię ZSRR”) wraz z całkowitym ignorowaniem problemów tzw. małych ojczyzn (w naszym przypadku – Ukrainy) okazała się dla wielu Ukraińców równie nieprzekonująca jak narzucony im internacjonalizm, u podstaw którego leżało też wyrzeczenie się Ukrainy. Dlatego tylko część Ukraińców uznawała siebie za obywateli ZSRR. Stalinowski ZSRR dla wielu Ukraińców tak naprawdę nigdy nie był ojczyzną – dotyczy to zarówno mieszkańców ziem zachodnioukraińskich, które przymusowo przyłączono w latach 1939–1940, jak i wschodu Ukrainy, wyniszczonego Wielkim Głodem. W tym samym czasie wielu patriotów rodzimej Ukrainy skazywano właśnie pod zarzutem „zdrady ojczyzny” – zdrady obcego dla nich ZSRR. Za okazaną nielojalność Ukraińcom groziła na wzór tragedii krymskich Tatarów masowa deportacja, której zdołali uniknąć tylko z powodu niemożliwości przeprowadzenia tak szeroko zakrojonej akcji.

Tak więc nie zważając na zadeklarowane w konstytucji ZSRR prawo republik do secesji, do swobodnego wyjścia ze składu ZSRR, zaciekle i bezkompromisowa walka radzieckiego systemu represyjno-karnego z ruchem narodowym demonstrowała rzeczywiste priorytety polityki narodowościowej i imperialny charakter państwa radzieckiego.

Toast Stalina „za zwycięstwo narodu rosyjskiego” na uroczystościach z okazji podpisania przez Niemcy aktu kapitulacji wskazał jednoznacznie na rzeczywiste akcenty

¹⁹ R. Szporluk, *Imperija ta naciji...*

²⁰ A.I. Wdowin, *Nacyonalnyj wopros i nacyonalnaja politika w gody Otieczestwiennoj wojny 1941–1945 godow. Mify i riealii*, „Predstawitielnaja własť – XXI wiek: zakonodatielstwo, kommentarii, problemy” 2005, nr 1, s. 19–20.

²¹ A. Werth, *Rossija w wojnie 1941–1945*, Moskwa 1965, s. 247.

w etnicznej hierarchii imperium radzieckiego. Nadzieje pozostałych narodów ZSRR (których wkład w zwycięstwo był nie mniejszy niż narodu rosyjskiego) na równość zawierającą się w hasła internacjonalizmu zostały przekreślone w brutalny sposób. Jednocześnie wojna dała Kremlowi znaczne wewnętrzne i zewnętrzne korzyści polityczne, dała reżimowi radzieckiemu nowy oddech.

W czasie sowietyzacji ziem zachodnioukraińskich, prowadzonej w dwóch etapach – w latach 1939–1941 oraz od 1944 r. do początku lat pięćdziesiątych – radziecki pseudointernacjonalizm znowu ukazał swoje drugie dno. Ludność ukraińska w pełni akceptowała ukrainizację oświaty, prasy i aparatu państwowego. Jednakże szła ona w parze z procesami ideologizacji i odbywała się za cenę rusyfikacji, niszczenia kultury ukraińskiej, tradycji, cerkwi, zamknięcia zrzeseń narodowych, fizycznego unicestwieniem inteligencji. Tak przeprowadzona ukrainizacja w żaden sposób nie mogło polepszać perspektywy rozwoju narodowego zachodnich Ukraińców.

W czasach późnego stalinizmu i „żdanowszczyzny” przedstawiciele inteligencji, których twórczość była zorientowana na tematykę patriotyczno-narodową oskarżano o „ukraiński nacjonalizm burżuazyjny”, natomiast tym, których twórczość dotyczyła tematyki internacjonalistycznej zarzucano kosmopolityzm. Na posiedzeniu Biura Politycznego KC KPZR za „błędy nacjonalistyczne” został skrytykowany Ołeksandr Dowżenko, któremu Ławrientij Beria obiecał „poustawiać klepki”. Presja wywierana na inteligencję miała wyprzedzić etniczną mobilizację Ukraińców wokół swojej elity.

Epoka Nikity Chruszczowa przyniosła nowe opracowania teoretyczne na temat rozwiązania problemów narodowościowych w ZSRR. Ich podstawą były jawne prowadzone próby przekształcenia republik radzieckich w pojęcie o charakterze wyłącznie geograficznym. Ten strategiczny cel został odzwierciedlony w programie partii z 1961 r.: „dalsze zbliżenie narodów i osiągnięcie ich całkowitej jedności”²². W tym czasie w praktycznej walce o władzę Chruszczow usiłował opierać się na kadrze ukraińskiej, dlatego przeprowadził ukrainizację aparatu partyjno-państwowego, dzięki czemu pojawiła się ukraińska elita partyjna, a stanowisko I sekretarza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy (KC KPU) po raz pierwszy w całym okresie istnienia radzieckiej Ukrainy objął Ukrainiec.

Następca Nikity Chruszczowa, Leonid Breżniew, który uważał język ukraiński za dialekt języka rosyjskiego, robił wszystko, żeby przekształcić ukraińskie organy państwowe w narzędzie rusyfikacji i wdrożenia idei „jednego radzieckiego narodu” – teorii, którą Petro Szelest nazwał „filozofią wyniszczenia poszczególnych narodów”²³. W tym czasie ukraińska partia komunistyczna ostatecznie straciła resztki autonomii,

²² *Programma Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego*, Moskwa 1961, s. 113.

²³ P. Szelest, „...Da nie sudimy budietie”. *Dnewnikowyje zapisi, wospominanija czlena Politbiuro CK KPSS*, <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib424-Shelest-DaNeSudimyBudete.pdf> (dostęp w dniu 7 I 2011 r.).

głównym kierunkiem jej działań stała się walka z „ukraińskim burżuazyjnym nacjonalizmem”.

Zbigniew Brzeziński trafnie stwierdził, że jeśli w czasach Stalina ZSRR przedstawiał sobą cmentarzysko narodów, to w czasach Michaiła Gorbaczowa przekształcił się w wulkan narodów. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich poniósł gospodarcze i polityczne fiasko i wyczerpał swoje możliwości podporządkowywania siłą narodów, co doprowadziło do jego rozpadu.

Teoretyczna działalność ideologów partii komunistycznej w sferze polityki narodowościowej opierała się na otwartym i cynicznym zakłamywaniu ukraińskiej historii. Szczególną uwagę poświęcano problemom etnogenezy narodu ukraińskiego, dziedzictwa Rusi Kijowskiej, przyczynom i skutkom tzw. ugody perejaślowskiej z 1654 r. Na podstawie sfałszowanych informacji zbudowano chwiejny, antynaukowy schemat historii ukraińskiej, według którego Ukraińcy praktycznie byli pozbawieni prawa do ojczystej ziemi oraz w ogóle do fizycznego istnienia jako odrębna grupa etniczna. W tym schemacie Ukraińcy byli amorficzną, bezpaństwową masą, co miało znajdować potwierdzenie w „zawłaszczony” przez Rosjan epoce historii państwowej Ukraińców (chodzi o okres Rusi Kijowskiej) obwołanej początkowo dziedzictwem narodu rosyjskiego, a później „kolebką trzech bratnich narodów”. Pozostałe okresy państwowości (np. okres Księstwa Halicko-Wołyńskiego) po prostu pomijano milczeniem, a w centrum stawiano sfałszowaną wersję „odwiecznego dążenia Ukraińców do sojuszu z wielką Moskwą (Rosją)”, którego apoteozą stał się rok 1654. Inny mit na temat Ukraińców, stale obecny we wszystkich teoretycznych rozważaniach ideologów radzieckich, to „mit Galicji” – o istnieniu „nieprawdziwych” Ukraińców, zepsutych przez polską propagandę, wrogich Rosji, w odróżnieniu od „prawdziwych”, wschodnich Ukraińców. Zdaniem Dziuby kłamstwa tego rodzaju potwierdzają całą sztuczność tzw. słowiańskiej idei, ponieważ usuwa się ze słowiańskiej wspólnoty dużą część Słowian, propaguje się nienawiść do zachodnich Ukraińców, do Polaków²⁴.

Komunistyczna teoria „połączenia narodów” w praktyce polegała na wyrugowaniu wszystkich nierosyjskich kultur, ich pochłonięciu i asymilacji przez kulturę rosyjską. Zdaniem ukraińskiego naukowca Serhija Jekielczyka radziecka ideologia narodowościowa bolszewików jest dyskursem imperialnym²⁵. „»Jeden naród radziecki« miał zastąpić różnorodność grup etnicznych, uratować ZSRR przed rozpadem”. Szporluk jest przekonany, że „bycie obywatelem radzieckim oznaczało nie mieć narodowości” („Mój adres nie dom, nie ulica, mój adres – Związek Radziecki”)²⁶.

²⁴ I. Dziuba, *Internacjonalizm czy rusyfikacja?...*

²⁵ S. Jekielczyk, *Ukraińska historia i sowietskij kanon*, „Ab Imperio” 2004, nr 2.

²⁶ R. Szporluk, *Imperija ta nacji...*

W celu uzasadnienia roli Rosjan jako grupy etnicznej tworzącej państwo ZSRR opracowano różne teorie, podkreślające zwierzchnictwo i starszeństwo tej grupy etnicznej, mityczną przewagę jej kultury. Tak powstała teoria „starszego brata”, która niewątpliwie była sprzeczna ze wszystkimi historycznymi faktami i reprezentowała zamaskowaną propagandę szowinizmu rosyjskiego.

Teoretyczne opracowania ideologów partii komunistycznej dotyczyły również problemu kształtowania nowego, sowieckiego człowieka – *homo sovieticus* albo zbiorowego lumpena. Ten nowy człowiek zrzekał się etnicznej, religijnej identyfikacji, własnej ojczyzny – w naszym przypadku Ukrainy – na rzecz obywatelstwa ZSRR i nowej, radzieckiej tożsamości. Jorg Baberowski stwierdził, że utopia nowego człowieka pełniła funkcję substancji wiążącej, która miała umocnić jedność imperium. Jednakże w praktyce realizacja takiej misji okazała się niemożliwa bez użycia terroru²⁷. Do kształtowania „idealnego stalinowca”, zdaniem Ilii Gierasimowa, wykorzystywano techniki, które wcześniej stosowano tylko na więźniach, w warunkach strachu i niedoli²⁸.

Przeanalizujmy praktyczną realizację ideologii radzieckiego internacjonalizmu na Ukrainie przede wszystkim w sferze budowy państwa. Analiza świadczy o tym, że realizacja tej ideologii w procesie tworzenia ZSRR opierała się na podwójnych normach – powstaniu federacji, mającej charakter fikcyjny, głoszonych, ale niezrealizowanych praw republik, w tym prawa do secesji, do wyjścia ze składu ZSRR. Mykoła Skrypnyk, komisarz ludowy oświaty Ukrainy, określił politykę narodowościową bolszewików jako „podwójną księgowość”.

Federacja radziecka miała charakter deklaracyjny, ponieważ, po pierwsze, główny i decydujący jej człon stanowiła partia, w której dominował brutalny centralizm; po drugie, rolę organów federacyjnych odgrywały struktury rosyjskie, które automatycznie zostały najwyższymi instancjami władzy, wyższymi od republikańskich. W tym przejawiała się taktyczna elastyczność bolszewików, demonstrujących na zewnątrz, przed światową opinią publiczną, harmonijny system polityczny, w którym współistniały autonomia i równość narodowa, realizowały się ideały socjalizmu. Pipes nazwał Związek Radziecki „kompromisem pomiędzy doktryną a realiami”, stadium przejściowym w procesie mającym na celu powstanie całkowicie scentralizowanego i ponadnarodowościowego, światowego państwa socjalistycznego²⁹.

Ważnym krokiem do utworzenia takiego państwa ponadnarodowościowego była polityka administracyjna, w ramach której m.in. określano granice republik radzie-

²⁷ J. Baberowski, *Czerwonyj teror. Istorija stalinizmu*, Kyjiw 2007, s. 280.

²⁸ I. Gierasimow, *Pieried prichodom t'my (Pierie)kowka nowego sowietskogo czelowieka w 20-ch godach: swiditielstwa uczastnikow*, „Ab Imperio” 2002, nr 3, s. 319.

²⁹ R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union...*, s. 296.

ckich. Zdaniem Dziuby³⁰ Moskwa usiłowała zachować i wzmocnić mieszany charakter republik, wykorzystując to zjawisko jako czynnik destabilizacji. Nakreślone granice nie uwzględniały etnicznego składu ludności, były fikcyjne, część rdzennych Ukraińców i odwiecznych ziem ukraińskich pozostała poza granicami Ukrainy. W taki sposób stopniowo zlikwidowano jedność i niezawisłość terytorium państwa, czemu sprzyjała polityka mieszania autochtonicznej ludności Ukrainy z przedstawicielami innych grup etnicznych, jak również pozór suwerenności rządu USRR na terytorium Ukrainy.

W dziedzinie polityki zewnętrznej hasło internacjonalizmu ukrywało ekspansywne plany kierownictwa ZSRR i jego ambicje do panowania nad światem, co wyraźnie było widać podczas II wojny światowej. Wewnętrzna okupacja etnicznych republik w ZSRR stała się modelem dla zewnętrznej okupacji, która w epoce Breżniewa otrzymała nawet uzasadnienie w postaci doktryny ograniczonej suwerenności krajów Europy Wschodniej. W tym samym duchu odbyło się „zjednoczenie ziem ukraińskich przez Stalina”, do którego tak chętnie odwołują się współcześni zwolennicy imperium radzieckiego. Oczywiście jest to, że u źródeł tej polityki nie leżała troska o „pobratymców ukraińskich”, lecz jedynie poszerzenie granic imperium radzieckiego, znowu pod fałszywym pretekstem. Fasadowość tej polityki potwierdza los Ukraińców z za tzw. linii Curzona, których Stalin najpierw oddał nazistowskim Niemcom, a następnie podczas zbrodniczej akcji „Wisła” – Polsce (jednak zdecydowana większość musiała wyjechać do ZSRR w latach 1944–1946).

Fikcyjność radzieckiego federalizmu i suwerenności Ukrainy jako republiki radzieckiej podkreśla fakt, iż Ukraina nie stała się podmiotem prawa międzynarodowego, a ukraińskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych wykonywało obowiązki z zakresu zadań powierzanych jednostce podległej ministerstwu związkowemu. Ukraina znalazła się za żelazną kurtyną, bez możliwości pełnowartościowej współpracy z innymi krajami świata.

Narzucony Ukrainie siłą radziecki eksperyment gospodarczy doprowadził do istotnych uchybień i zacofania w porównaniu z przodującymi gospodarkami światowymi, do pozbawienia suwerenności ekonomicznej. Gospodarka ukraińska stała się elementem ogólnozwiązkowej przestrzeni ekonomicznej, z wszelkimi wadami ustroju radzieckiego: panowaniem systemu zarządzająco-administracyjnego, ignorowaniem praw ekonomii, ekstensywnym rozwojem, ponadcentralizacją, militaryzacją itp. Zastosowanie wyłącznie gospodarczego podejścia, bez uwzględnienia narodowych potrzeb republiki, doprowadziło do rozchwiania bilansu gospodarki ukraińskiej, trudnych problemów ekologicznych, całkowitej zależności od moskiewskiego

³⁰ I. Dziuba, *Internacjonalizm czy rusyfikacja?...*

centrum imperialnego. Wysokie globalne wskaźniki rozwoju gospodarki Ukrainy i nowego budownictwa w epoce radzieckiej modernizacji tylko potwierdzają wniosek, że potencjał republiki, który w warunkach gospodarki rynkowej mógłby wprowadzić ją na listę przodujących gospodarek Europy i świata, nie był wykorzystywany na rzecz narodu. Wielu badaczy krytycznie ocenia sukcesy gospodarcze ZSRR, wskazując na to, że jego system gospodarczy stanowił krok wstecz, ponieważ miał wyraźne cechy azjatyckiego sposobu produkcji, bez prywatnej własności, z szerokim zastosowaniem przymusowych prac społecznych, z wysokim poziomem centralizacji i biurokratyzacji³¹.

W sferze socjalnej w ZSRR wyraźnie zauważalna była polityka podziału pracy pod względem etnicznym. Problemy narodowościowe okazały się ściśle powiązane z socjalnymi. Przemieszczenie ludności i jej rozwarstwienie przekształciły się w dodatkowe dźwignie polityki społecznej, kiedy podział narodowościowy pokrywał się ze społecznym i zawodowym. Wieś ukraińska, eksploatowana na rzecz wieloetnicznego, zrusyfikowanego miasta, była znieważana, upokarzana „na naszej – nie swojej ziemi” i zmarginalizowana pod względem społecznym i narodowym.

Szczególny dysonans uwidacznia się pomiędzy deklarowanym internacjonalizmem a realnymi działaniami w sferze narodowościowej. W etnocentrycznej hierarchii ZSRR wyższy szczebel zajmowali Rosjanie, pozostali mieli dość niski status. W ZSRR nieoficjalnie, a czasami otwarcie, zachęcano do szowinizmu rosyjskiego i etnocentryzmu, zaszczepiano ideę „starszego brata”, zwierzchnictwa narodu rosyjskiego i przekonanie o mniejszej wartości wszystkich pozostałych narodów. Mieszanie ludności i zamiana jednorodnego etnicznie społeczeństwa na wieloetniczny, zrusyfikowany konglomerat miały na celu spacyfikować bunt, uchronić przed powstaniem jednolitego antyimperialnego frontu narodów nierosyjskich. Organy karne, które od połowy lat trzydziestych XX w. składały się przeważnie z Rosjan, realizowały zadania z zakresu polityki narodowościowej. Ich celem, jako reprezentantów polityki centrum, była obrona etnicznych interesów Rosjan.

Ukraina ponownie stała się jednym z głównych poligonów eksperymentów etnicznych. Ukraińcy (wraz z Białorusinami) stali się demograficznym materiałem potrzebnym do utworzenia „trójjedynego narodu rosyjskiego”, a ich asymilacja, utrata tożsamości etnicznej i przekształcenie w nowych „Rosjan” miały zapewnić liczebne panowanie Rosjan w ZSRR, który stopniowo, w wyniku procesów demograficznych w republikach azjatyckich, stawał się państwem z przewagą ludności azjatyckiej.

Radziecką metodę rozwiązywania kwestii kadrowych unaoczniła konstatacja

³¹ W.N. Jemieljanow, *Odnobokij intiernacjonalizm, ili Stalinizm – eto azjatskij sposob proizwodstwa*, 1988, http://bookz.ru/authors/emel_anov-vn/emeljanovvn01/1-emeljanovvn01.html (dostęp w dniu 23 I 2010 r.).

Szporluka, który zauważa, że w ZSRR panującą ideologią był „etatyzm” lub „imperialny nacjonalizm”, z akcentem na kierownicze stanowisko Rosjan. Naukowiec wnioskuje, że jedność ZSRR udało się zapewnić dzięki podległości nierosyjskich narodów wobec Rosji, a nie przez ich integrację z nią³². Dopiero po śmierci Stalina po raz pierwszy etniczny Ukraińiec otrzymał możliwość objęcia kierownictwa KC KPU – do tej pory Ukraińców na to stanowisko nie dopuszczano. W epoce poststalinowskiej nadzorcą każdego kierownika Ukraińca na wszystkich poziomach zawsze musiał być jego zastępca, koniecznie nie-Ukraińiec. Iwan Dziuba nazywał taką politykę kadrową polityką „odgórnej dekorenizacji organów władzy”³³.

Radziecka armia również stała się narzędziem rusyfikacji Ukraińców, przeprowadzanej na różne sposoby: przez brak narodowych formacji wojskowych i obowiązkowe wysyłanie Ukraińców do służby wojskowej poza granice Ukrainy, w oddalone regiony, skąd albo nie wracali, albo wracali już zdenacjonalizowani; przez celową politykę zaludniania ukraińskich miast emerytami wojennymi z innych republik, przede wszystkim z Rosji. W czasie II wojny światowej Ukraińców zaczęto kokietować, apelując do ich uczuć narodowych – wprowadzono order Bohdana Chmielnickiego, utworzono tzw. ukraińskie fronty. Jednakże te umizgi miały jeszcze jeden praktyczny cel – złamać Ukraińców, nie dać im możliwości przeprowadzenia mobilizacji etnicznej, zwrócić jak największą ich liczbę przeciwko ruchowi narodowyzwolenicznemu.

Polityka narodowościowa bolszewików w dziedzinie oświaty i kultury w pierwszych latach ich władzy była dość elastyczna. Ukrainizacja była taktycznym ustępstwem, całkowicie sterowanym przez Moskwę. Proces ten miał na celu przeciwdziałanie rozwojowi ruchu narodowościowego, zademonstrowanie całemu światu przewagi internacjonalizmu radzieckiego, zbliżenie się rządzącej partii do narodu (przez wykorzystanie języków i elementów kultury mniejszości etnicznych). Kiedy pozycje komunistów umocniły się, wstrzymano proces ukrainizacji, a ukraińskie odrodzenie otrzymało tragiczną nazwę „rozstrzelanego odrodzenia”. Internacjonalizm radziecki, jako antytezę nacjonalizmu ukraińskiego, wprowadzano do świadomości przez przymusową indoktrynację, rozbudowany system propagandy politycznej, system oświaty oraz środki masowego przekazu w sposób celowy i agresywny.

W następnych latach wszelkimi sposobami kompromitowano kulturę ukraińską, okradano ją, usiłowano zubożyć, zastąpić folklorem, „szarawarszczyzną”. Jej najlepsze osiągnięcia przypisywano „starszemu bratu”, a ją samą przedstawiano jako kulturę prowincjalną, związaną tylko z przeszłością. Kulturę rosyjską ukazywano jako kulturę naukowego postępu i przyszłości. Kulturę ukraińską wszelkimi sposobami usi-

³² R. Szporluk, *Imperija ta nacji...*

³³ I. Dziuba, *Internacjonalizm czy rusyfikacja?...*

łowano interpretować jako miejscowy, mniej wartościowy wariant „wielkiej kultury rosyjskiej”.

W ramach homogenizacji społeczeństwa radzieckiego w republikach narodowych wprowadzano rosyjski język i kulturę. Wobec języka ukraińskiego została zastosowana polityka linguicidu (uśmiercania języka). Prowadzono ją kilkoma metodami: zakazywano używania języka ukraińskiego (w sposób bezpośredni i pośredni), likwidowano osoby używające tego języka fizycznie (np. w okresie Wielkiego Głodu), ale również przez rusyfikację lub zastąpienie rdzennej ukraińskiej (i ukraińskojęzycznej) ludności inną narodowością, przeważnie rosyjską, przywiezioną z obcych republik. Imperatywem rusyfikacji Ukraińców stała się konsolidacja narodu („jedynego narodu rosyjskiego”, który miał pochłonąć wszystkie trzy gałęzie wschodniosłowiańskie)³⁴. Sprawę ułatwiało istnienie mentalnych i kulturowych rozbieżności pomiędzy wschodem a zachodem Ukrainy, które akcentowano i sztucznie rozdmuchiowano w propagandzie radzieckiej.

Celową walkę z językiem ukraińskim prowadzono na wielu poziomach: sztucznie ograniczano sfery jego wykorzystania i wpływu; stwarzano warunki, w których jego znajomość przestawała być potrzebna; rozpoczęto reformowanie języka ukraińskiego od wewnątrz, czemu towarzyszyło świadome zastąpienie ukraińskiej terminologii rosyjską „na zasadzie minimalnych rozbieżności”. Z drugiej strony zwiększano pozytywną motywację do nauki języka rosyjskiego, jego opanowanie i używanie dawało perspektywę zrobienia kariery zawodowej³⁵.

W celu szybkiej rusyfikacji zastosowano cały arsenał różnorodnych technik. Wprowadzono nadzwyczajnie skuteczny mechanizm: wychowanie nierosyjskich dzieci w przedszkolach z językiem rosyjskim, co znacznie skracało czas rusyfikacji, o jedno–dwa pokolenia³⁶. Wynikiem takiej polityki była wymuszona rezygnacja części Ukraińców z własnego języka, zmiana ich etnicznej tożsamości, denacjonalizacja republik radzieckich.

Mieszanie grup etnicznych za pomocą wielu celowych posunięć – w szczególności: dobrowolnej lub przymusowej migracji; powołania do służby wojskowej w Armii Radzieckiej; tworzenia nowych budowli o zasięgu ogólnozwiązkowym, zagospodarowania północnych terenów, odłogów; poprzez system GUŁagów i więzień – miało na celu stworzenie szkoły wychowania internacjonalnego na gruncie rosyjskim, co zmuszało nierosyjskich obywateli do porozumiewania się w języku rosyjskim.

Wszelkiego rodzaju zachęty na poziomie państwowym do małżeństw między osobami z różnych grup etnicznych doprowadzały do rozmycia tożsamości narodu. Do

³⁴ A. Miller, *Russyfikacyi: klasyfikowat’ i poniat’...*, s. 137.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ I. Dziuba, *Internacjonalizm czy rusyfikacja?...*

przymusowej zmiany tożsamości etnicznej zmuszała również polityka sztucznego zaniżania oficjalnej liczebności Ukraińców, obrócenie ich na papierze w Rosjan. Była ona celowo realizowana przez wpisywanie nieprawidłowych danych do paszportów. Szczególnie dotyczyło to Ukraińców z terenów etnicznych, które na skutek ustalonych granic znalazły się poza terytorium Ukrainy (na przykład Kubań), przedstawiciele wschodniej ukraińskiej diaspory (Rosji, Kazachstanu) i osób urodzonych w małżeństwach mieszanych.

Zmiana tożsamości narodowej stała się jednym z głównych zadań radzieckiej inżynierii etnicznej. Mieszanie grup etnicznych odbywało się pod hasłem pseudointernacjonalizmu. Nicolas Breyfogle stosuje ciekawy termin do określenia imperium radzieckiego – nazywa je „państwem-sadownikiem”, które czuwa nad utworzeniem społeczeństwa imperialnego³⁷. Polityka „państwa-sadownika” polegała na przesiedleniach, deportacjach, próbach zmiany sposobu życia ludności, narzucaniu sposobów myślenia. Według tego autora skrajnymi przejawami takiej polityki są czystki etniczne, masowe zabójstwa i areszty.

Jednakże totalitarne społeczeństwo oparte jest na przemocy, a wymienione „skrajne przejawy” były codziennym i charakterystycznym zjawiskiem w ZSRR w XX w. Polityczne represje dokonywane przez organy ścigania miały na celu unicestwienie zarówno elit, jak i „kodu genetycznego” narodu, izolację wszystkich „niezgadzających się” i ideologiczną „reedukację” pozostałej ludności. Stalin zawsze z nieufnością odnosił się do Ukraińców, rozumiał potencjał Ukrainy i ewentualne niebezpieczeństwa dla reżimu w przypadku jej niepodporządkowania się, dlatego Ukraina znalazła się w epicentrum represji w latach trzydziestych i czterdziestych. Ukraińską inteligencję, zwłaszcza tę jej część, która szczerze i gorąco witała politykę ukrainizacji, wierząc w fałszywe hasła internacjonalizmu radzieckiego, unicestwiano w masowych egzekucjach i w GUŁagu, chłopom zaś zgotowano ludobójstwo – Wielki Głód. Po zmianach na Ukrainie w latach trzydziestych XX w. i zniszczeniu ukraińskich sił narodowych w czasie walki z OUN i UPA republika już nie stanowiła istotnego zagrożenia dla reżimu.

„Czystkom” etnicznym poddano szczególnie terytoria Zachodniej Ukrainy, gdzie duża część ludności ukraińskiej została unicestwiona lub była represjonowana, a jej miejsce zajęli sprowadzeni przez władze przedstawiciele innych grup etnicznych, przeważnie Rosjan. Zwolnionym z więzień zabraniano powrotu do ojczyzny, a świadome rozmieszczanie Ukraińców w różnych miejscach kraju uniemożliwiało zorganizowanie oporu przeciw reżimowi. Większość terytorium Zachodniej Ukrainy otrzymała status strefy przygranicznej, której odwiedzanie było ograniczone.

³⁷ N. Breyfogle, *Ustojczywyj Imperium...*

Ukraińców usiłowano pozbawić tożsamości nie tylko etnicznej, lecz także religijnej. Cerkiew prawosławną, z której najpierw usunięto opozycyjnych duchownych i zastąpiono ich kadrowymi pracownikami służb specjalnych (wyższe kierownictwo Cerkwi) lub tajnymi agentami, reżim radziecki (zwłaszcza od lat czterdziestych) wykorzystywał do ideologicznej obsługi swojej polityki pozostałe, niepokorne Cerkwie, przede wszystkim greckokatolicką, która była wyrazicielką narodowego ducha Ukraińców, po prostu zlikwidowano.

Narodowościowa polityka reżimu radzieckiego wywołała silny protest ze strony Ukraińców – przede wszystkim inteligencji, w tym ukraińskich narodowych komunistów, *shestydesiatnykiw*, dysydentów, przedstawicieli ruchu narodowyzwoleńczego. Jednakże rozproszenie sił narodowych, ucisk i represje ze strony centrum imperialnego uniemożliwiły etniczną mobilizację i połączenie w walce całego narodu ukraińskiego.

Analiza istoty polityki narodowościowej na Ukrainie w XX w. daje więc jednoznaczną odpowiedź na pytanie: „internacjonalizm czy rusyfikacja?”. Była to niewątpliwie rusyfikacja, otwarte kultywowanie narodowościowego nihilizmu, pseudointernacjonalizmu i pseudobraterstwa, co stało się zagrożeniem dla istnienia Ukraińców jako etnosu.

Jednocześnie należy zauważyć, że w poszczególnych okresach (np. w epoce ukrajinizacji) pod naciskiem realiów geopolitycznych i ruchu narodowego, ale z zachowaniem celu strategicznego – połączenia narodów, praktyka internacjonalizmu radzieckiego w jakimś stopniu pokrywała się z deklarowaną teorią propagandową, co dawało możliwość odstąpienia od brutalnego terroru i przemocy wobec Ukraińców, tymczasowo ratowało ich od całkowitego zniszczenia jako narodu.

Skutki narodowościowej polityki komunistów pod hasłem internacjonalizmu radzieckiego w XX w. okazały się tragiczne dla Ukrainy. To rozmyta tożsamość, utrata całych pokoleń, rozłam Ukrainy; intelektualne i duchowe zubożenie kultury ukraińskiej, utrata pamięci historycznej, etnicznego immunitetu, narodowościowo-kulturowej tożsamości; brak perspektywy narodowej i dezorientacja społeczeństwa. Przewyciężenie tych skutków to zadanie na długie dziesięciolecia, które należy realizować w ramach kompleksowego programu państwowego, przy pomocy kompetentnych specjalistów i polityków. Analiza skutków polityki radzieckiego pseudointernacjonalizmu daje bogaty materiał do rozważań na temat przyszłych losów Ukrainy, potwierdza prawidłowość wyboru niezależnej drogi i ostrzega przed niebezpieczeństwem pułapek najnowszych, neoimperialnych projektów eurazjatyckich i innych.

Ideologicznie i praktycznie internacjonalizm radziecki dzięki „podwójnej księgości” i takim samym normom okazał się więc dość wygodną formą realizacji komunistycznego projektu imperialnego na Ukrainie i jednocześnie najbardziej wyrafino-

wanym i niebezpiecznym rodzajem szowinizmu wielkorusyjskiego. Dla tej polityki charakterystyczne było oderwanie teorii od praktyki, świadome przekłamania teoretyczne, kiedy frazeologię publiczną wykorzystywano po to, by zatrzeć ślady realnych wydarzeń. Internacjonalizm radziecki był przejawem elastyczności i jednocześnie pozbawionej wszelkich zasad praktyki budowania socjalizmu pod kierownictwem partii komunistycznej.